

Reforma školstva u vrijeme Druge austrijske uprave u Dalmaciji i knjižnice pučkih škola

Ivanka Kuić, ivanka@svkst.hr

Sveučilišna knjižnica u Splitu

Libellarium, 1, 2 (2008): 243 – 262.

UDK: 027.8:371.2"18"(497.5)

Pregledni znanstveni rad

Primljeno: 9. listopada 2008.

Sažetak

Povijest školskih knjižnica u Dalmaciji počinje u 19. st., kada se one formiraju kao diferencirani i definirani subjekti u okviru sustava obrazovanja u Austro-Ugarskoj Monarhiji. U ovom je radu opisano stanje dalmatinskog pučkog školstva do njegove reforme 1869. i institucionalni okvir djelovanja školskih knjižnica pučkih škola nakon reforme, te je konceptualizirana društvena dimenzija njihova djelovanja. Prikazan je društveni, kulturološki i gospodarski sklop u kojemu su provedene reforme, zakoni i pravilnici kojima je uređen rad knjižnica, te se pokušalo procijeniti kulturno stanje na dalmatinskom selu prije i nakon reforme. Pošlo se od teze da je škola, a u sklopu nje i školska knjižnica, modernizacijska ustanova. Kao takva, školska je knjižnica osim obrazovnih i odgojnih imala i šire zadaće koje je definiraju u sklopu modernizacijske tranzicije Dalmacije u drugoj polovici 19. stoljeća. Podloga za takav pristup bila je analiza izabranih referentnih tekstova u stručnoj i drugoj periodici i literatura koja se bavi poviješću školstva u Dalmaciji.

O reformi pučkog školstva u Dalmaciji objavljeni su mnogi radovi, ali se organizaciji i djelovanju školskih knjižnica, posebice knjižnica pučkih škola, pridavalo malo pozornosti. Ovaj se rad bavi upravo institucionalnim okvirima izgradnje sustava i uspostave školskih knjižnica u Dalmaciji u sklopu reforme obrazovanja koju je Austro-Ugarska Monarhija provela u drugoj polovici 19. st., tj. zakonskim i organizacijskim okvirima te konceptualizacijom njihova djelovanja u kontekstu tadašnjih socijalnih prilika.

KLJUČNE RIJEČI: reforma obrazovanja, školske knjižnice, pučke knjižnice, povijest školstva, Dalmacija, 19. stoljeće, modernizacija.

Uvod

Tijekom 19. stoljeća u mnogim se europskim državama vodila kampanja za reformiranje školstva, koje postaje javno i o kojem skrb preuzima državna uprava s ciljem odgajanja obrazovanih i odanih građana. Austro-Ugarska Monarhija također je, po ugledu na Francusku, u 19. stoljeću reformirala srednje i pučko školstvo, stvarajući mrežu pučkih škola, a u sklopu tih nastojanja stvoren je i sustav školskih knjižnica.

Reforma pučkog školstva i izgradnja sustava školskih knjižnica provedena je u svim zemljama Monarhije, pa tako i u Dalmaciji. O reformi pučkog školstva objavljene su knjige i članci, interpretirani su zakoni i analizirane promjene u organizaciji sustava,¹ ali se o organizaciji i djelovanju školskih knjižnica, posebice knjižnica pučkih škola, malo pisalo. Ovaj se rad bavi institucionalnim okvirima izgradnje sustava i uspostave školskih knjižnica u Dalmaciji u sklopu reforme obrazovanja koju je Austro-Ugarska Monarhija provela u drugoj polovici 19. st., tj. zakonskim i organizacijskim okvirima te konceptualizacijom njihova djelovanja u kontekstu tadašnjih socijalnih prilika.

Što se od školskih knjižnica očekivalo i kakvo je bilo njihovo mjesto u društvu zahvaćenom modernizacijskom tranzicijom s obzirom na ekonomske i obrazovne uvjete? Škola je društveni instrument modernizacije, pretvorbe tradicionalnog u moderno društvo, u njoj se modernizacija reflektira i ona joj doprinosi prijenosom znanja i vještina. Modernizacija se reflektira i kroz školske knjižnice kao sastavnice obrazovnog sustava koje su proizvod modernizacije i koje svojim djelovanjem omogućuju njezin prodor prema socijalno marginaliziranim dijelovima društva. Modernizacijski procesi započeli su u Dalmaciji polovicom 19. st., kada jača nacionalna i kulturna homogenizacija hrvatskog naroda i šire se nastojanja za gospodarskom i socijalnom preobrazbom koja su težila zahvatiti i dalmatinsko selo. U takvoj situaciji, školske su knjižnice u mnogim sredinama druge polovice 19. stoljeća bile središta kulturnih aktivnosti usmjerenih na usvajanje kulturnih standarda, opismenjavanje i promicanje novih vrijednosti i novog načina života.

Koristeći se statističkim podacima o broju i pohađanju škola, pokušat ćemo s jedne strane prikazati stanje školstva na početku Druge austrijske uprave, njegov razvoj i uvjete u kojima su institucionalizirane školske knjižnice tijekom 19. st. Ti će podaci pomoći i u sagledavanju brzine kojom su se pomicale obrazovne i modernizacijske granice i stvarali uvjeti za promjene kulturalnih obrazaca.

1 O tome su pisali Mate Zaninović, Ivo Perić, Petar Bezina i drugi. U drugom dijelu bibliografije *Jadertina croatica: bibliografija knjiga, časopisa i novina izdanih na hrvatskom ili srpskom jeziku u Zadru* Vjekoslav Maštrović zabilježio je svega dva članka koji izravno pišu o knjižnicama. Ilija Dizdar prikupio je i priredio za tiskao sve zakone, pravilnike i okružnice koje se odnose na pučke i građanske škole u Dalmaciji i izdao ih pod nazivom *Zakoni i propisi za opće pučke i građanske škole u Dalmaciji*.

Stanje dalmatinskoga školstva do reforme pučkih škola

Austrija je drugi put stekla vlast nad Dalmacijom i Bokom Kotorskom 1814., preuzimajući od Francuza siromašnu, zapuštenu i izrazito agrarnu zemlju u kojoj je glavninu stanovništva, oko 90 %, činilo seljaštvo. Početkom stoljeća (1808.) Dalmacija je, prema Dandoloju izvještaju o stanju i ulozi stanovništva, imala 256 863 stanovnika kojima je glad bila stalni pratitelj (Erceg 1998/1999: 120). Pučko i srednje školstvo početkom 19. st. u Dalmaciji je bilo nerazvijeno; javnih škola gotovo da nije bilo, u većim su mjestima postojale privatne škole, a mnoga su se djeca školovala u franjevačkim i isusovačkim školama. Što se tiče djece pučana, vladalo je općenito mišljenje, kako piše Šime Urlić, „da im nije ni od potrebe da idu u školu“ (Urlić 1919).

Austro-Ugarska Monarhija modernizirala je školstvo u Dalmaciji polazeći od reformi koje su 70-ih godina 18. st. proveli Marija Terezija i Josip II. i kojima su bile prihvaćene fiziokratske ideje, pa se tražilo da škola priprema učenike za život i rad, tj. da bude orijentirana prema prirodnim znanostima i gospodarstvu. Hrvatski fiziokrati držali su obrazovanje nižih slojeva vrlo važnim: osim opće poduke zajedničke svim slojevima (čitanje, pisanje, računanje, moralni odgoj), posebno ističu vrijednost praktične obuke iz poljoprivrede, učenje pojedinih zanata, ribarstva i sl. (Garanjin 2006).

Dalmatinsko se pučko školstvo sve do 70-ih godina 19. st. borilo s dvama velikim problemima:

- a) s malim brojem škola (jedna je škola primjerice pokrivala prosječno 2 703 stanovnika, od toga u zadarskom okružju njih 3 975, a u splitskom 3 745 stanovnika) i niskim postotkom pohađanja nastave, a to znači i s malim brojem pismene djece te
- b) s nedovoljnim brojem učitelja, uz to i slabo obrazovanih, koji su živjeli u lošim prilikama.

U pučkim školama nije postojala jedinstvena nastavna osnova, svatko je poučavao na svoj način, a „najveća valjanost učitelja bila je u 'ruci'“, tj. krasopisu.²

Problemi pučkog školstva ilustriraju tadašnju socijalnu, kulturnu i gospodarsku zapuštenost stanovništva i pokrajine. Godine 1814., nakon odlaska Francuza, u Zadru, Šibeniku i Trogiru bio je po jedan kolegij, u Splitu biskupsko sjemenište (osnovano 1700.), a u Dubrovniku licej. U cijeloj Dalmaciji djelovalo je 1819. godine 19 javnih

2 „Najveća valjanost učitelja bila je u 'ruci', krasopisu. Svaki je podučavao na svoju ruku i bez opredjeljenja gradiva ili kakve osnove. Pohađanje nije bilo točno, djeca su se bavila drugim poslom, svojim kućnim ili učiteljevim. Treba li učitelju ribe kupiti, jedan postariji morao je uzeti krtočić u ruku i poći na more, čekati da ribari istegnu mrežu te kupiti „meštru“ ribe. Drugi je išao tražiti zelja po selu ili ubrao u svojem vrtu te donio za objed. Učitelji su imali male plaće, ali je hrana bila jeftina, a svaka obitelj koja je slala djecu u školu spomenula se 'meštra od skule'“ (Ivanišević 1917).

pučkih škola, od toga 12 u okružju Splita, 5 u okružju Zadra, a u dubrovačkom i kotorskom okružju po jedna. S vremenom se slika polako mijenjala. Godine 1825. u Dalmaciji je već 30 početnih javnih škola, a pohađalo ih je 1 744 od 3 842 djece obvezne pohađati školu (manje od 50 %).³ Uz te javne škole djelovale su i privatne pučke škole. Ipak, premda postupno, raste broj škola i postotak pohađanja: školske godine 1838./39. već 49 općina ima pučke škole, a njih 36 još je bez škola; pohađa ih 3 816 djece od 8 587 obveznih pohađati školu. Školske godine 1842./43. u Dalmaciji je 60 škola, a 1845./46. 151 škola koju je pohađalo 6 492 djece. Ipak je velik broj djece ostao i dalje bez ikakve mogućnosti školovanja: 15 701 dijete nije imalo prilike pohađati školu jer je u njihovu mjestu nije bilo. Pred početak reforme pučkog školstva, 1868., već je bilo 218 pučkih škola koje je pohađalo 8 675 od 19 465 djece obvezne pohađati školu (još uvijek manje od 50 %) i 473 učitelja (od čega svega 42 učiteljice). Obrazovanje ženske djece bilo je sasvim zanemareno zbog tradicionalnog stava da djevojčicama škola nije potrebna (Ströhl 1900: 29 – 41).

Godine 1887./88., dakle nakon provedene reforme, u Dalmaciji je bilo 266 općih javnih pučkih škola (*učiona*), a od 25 289 djece koja su bila obvezna pohađati školu 18 919⁴ djece činilo je to redovito (Brzopisna izvješća 1889: 38 – 39, 47). Početkom 20. st. u Dalmaciji je postojalo 411 redovnih pučkih i građanskih škola, a pohađanje nastave bilo je 90,8 % (Izveštaj 1902). Raste i broj djevojčica koje pohađaju školu. Izraženo u postocima, možemo pratiti kako broj djece koja pohađaju školu brzo raste: još je 1875. školu pohađalo oko 20 % obvezne djece, 1880. 65,9 %, 1885. 74,5 %, 1890. 80,5 %, a 1901. 90,8 % (Ströhl 1900: 56). Do povećanja broja djece koja pohađaju školu došlo je zbog novih zakonskih odredbi iz 1881. da se školama dostavlja popis djece obvezne pohađati školu (Dizdar 1913: 69).⁵

Neredovito pohađanje škole pripisivano je nemaru roditelja i mjesnih školskih vijeća, načinu života i siromaštvu pučanstva, neprohodnim seoskim putovima i raštrkanosti sela. Redovitijim pohađanjem škola smanjivala se nepismenost djece, ali je nepismenost odraslih i dalje bila velika. Još je 1880., prema rezultatima popisa, u Dalmaciji 89,3 % nepismenih (ili 10,7 % pismenih), a 1910. svega 22 % pismenih, što svjedoči o sporom kulturnom napretku. Težina problema postaje jasnija kad se pismenost promatra kao ekonomska i socijalna kategorija, tj. kao mjerilo kulturnog i gospodarskog zaostajanja.

Sve do uvođenja trogodišnje (1871./1872.), a od 1904. i četverogodišnje preparandije u Arbanasima i Dubrovniku, učitelji su se obrazovali na tromjesečnim i polugodišnjim tečajevima, što je bilo nedovoljno za stjecanje znanja iz metodike poučavanja. Uz to

3 Taj se broj odnosi na djecu obveznu pohađati nastavu u sredinama u kojima je postojala škola. Velik broj djece, posebice po selima, ostao je bez ikakve mogućnosti za osnovno školovanje.

4 Te je godine bilo izdano 6 436 odsuda (*globa*) roditeljima djece koja nisu redovito pohađala školu.

5 To je Zakon od 14. rujna 1881., čl. 16.

je bilo poznato da škole nisu bile dobro opskrbljene učilima te da učitelji gotovo da i nisu imali stručnih knjiga. Antun Ströll navodi dva ilustrativna primjera osposobljenosti učitelja iz 1854.: jednog učitelja u splitskom okružju koji je bio težak i nije znao pisati i primjer jedne učiteljice iz kotorskog okružja koja nije znala ni čitati ni pisati (Ströll 1900: 37). Općenito je položaj učitelja bio vrlo loš, čak i nakon provedene reforme kojom su im bile zajamčene plaće prema platnim razredima. Živeći u lošim materijalnim prilikama, ovisni o vlasti, mnogi nisu imali motiva za unapređivanje rada. Takva je bila slika dalmatinskog školstva, posebice pučkog, kad su započele reforme.

Reforma školstva i razvoj školskih knjižnica

Jedna od važnih stečevina srednjoškolske i pučkoškolske reforme bilo je stvaranje mreže knjižnica kao sastavnica u sustavu obrazovanja i odgoja. Za povijest školskih knjižnica pučkih i srednjih škola u Dalmaciji reforme obrazovanja u 19. st. imaju iznimnu važnost, jer su tada postavljeni temelji njihova razvoja u 20. stoljeću. U srednjim školama osnivane su učeničke i učiteljske knjižnice, a u pučkima učeničke knjižnice u svakoj školi i kotarske učiteljske knjižnice u svakom kotaru.

Reforme srednjega i pučkog obrazovanja provodile su se u Dalmaciji od ponovne uspostave austrijske vlasti, tj. od 1814., pa tijekom cijelog 19. stoljeća. Juraj Plančić, školski nadzornik, izradio je već 1818. *Pravilnik i upute o vrstama, broju, mjestima osnivanja, načinu poučavanja u osnovnim školama u Dalmaciji*, ali se prema njemu nije postupalo (Zaninović 1961: 34–41). Velik je problem bio i nedostatak školovanih učitelja, pa su oni većinom bili svećenici. Nastava se izvodila na talijanskom jeziku, a glavni je cilj škole bio da djeca u pučkim školama nauče osnove čitanja, pisanja i računanja te vjeronauk. Pravilnik je ostao na snazi pola stoljeća, sve do donošenja pokrajinskog *Zakona o nadziranju škola* 8. veljače 1869. i državnog *Zakona o načelima nastave u pučkim školama* 14. svibnja 1869. godine.

Reforma srednjeg obrazovanja, zahvaljujući prije svega grofu Leu Thunu (1811. – 1888.) uslijedila je polovicom stoljeća. Tom je reformom uvedeno osmogodišnje gimnazijsko školovanje (do tada se gimnazija pohađala šest godina, a potom su slijedile dvije godine filozofskog tečaja), a uvode se i realne gimnazije. Izmijenjena je nastavna osnova, a u gimnazijama se poticala kreativnost i slobodnije izražavanje ideja. Stvaranje mreže srednjih škola pratilo je i stvaranje mreže srednjoškolskih knjižnica. Zakonom iz 1849. u čl. 1. navode se knjižnice kao obvezni dio školskih zbirki za koje je odgovoran ravnatelj. U čl. 55. utvrđuje se obveza osnivanja „jedne knjižnice za nastavnike i jedne knjižnice za učenike“ (Grassauer 1883). Ustroj malih gimnazijskih knjižnica bio je uređen dekretom od 21. travnja 1825., ali samo u onim gradovima u kojima nema sveučilišnih ili licealnih knjižnica. Prema *Instrukcijama* od 23. srpnja 1825. umnažanje, odlaganje i održavanje posebnih kolekcija knjiga za obrazovne institucije nije bilo dopušteno, osim uz jasnu pismenu dopusnicu nadležne institucije

(Grassauer 1883).⁶ Te su *Instrukcije* ostale temeljni dokument za knjižnice srednjih škola do raspada Monarhije.

Monarhija je nastojala modernizirati srednjoškolsku, a poslije i pučkoškolsku nastavu u skladu s duhom vremena, razvojem znanosti, posebice prirodnih, kao i potrebom za drugim znanjima nužnim za sve intenzivniji industrijski razvoj. Reformom pučkog školstva određeni su jedinstveni ciljevi obrazovanja, propisane jedinstvene odredbe o organizaciji i djelovanju pučkih škola u cijeloj Monarhiji i jedinstvena nastavna osnova, a učiteljska je služba postala javna služba za koju je bilo potrebno steći propisane kvalifikacije, kao što je vrijedilo i za srednje škole. Tom je reformom određeno da svaka pučka škola mora imati školsku knjižnicu. Reforma nije izvršena odjednom i temeljito, već postupno, donošenjem brojnih izmjena zakona, nizom ministarskih naredbi i odluka Pokrajinskog školskog vijeća koje je osnovano 50-ih godina kao središnja školska vlast. Carska birokracija inercijom je stvorila teško razumljivu mrežu propisa koji su potanko opisivali djelatnost škola i davali privid dobro uređenog sustava. Međutim uvid u propise pokazuje da je time zapravo bila onemogućena svaka inicijativa i sloboda djelovanja. Bilo kako bilo, knjižnice su sve do druge polovice 19. stoljeća bile privilegij bogatih i obrazovanih — reformom pučkog školstva i stvaranjem mreže školskih knjižnica i najširi slojevi, makar ponegdje samo teorijski, imali su mogućnost participiranja u korištenju kulturnih dobara.

Državnim *Zakonom o načelima nastave u pučkim školama* od 14. svibnja 1869. osnovane su opće pučke i građanske škole: opće pučke škole imale su zadaću odgajati djecu u moralno-religioznom duhu te im omogućiti intelektualni razvoj i stjecanje znanja i vještina za daljnje obrazovanje, a građanske škole trebale su djeci dati izobrazbu koja nadmašuje nastavne ciljeve opće pučke škole. Nastavnu osnovu utvrđivao je ministar bogoštovlja i nastave i na taj je način uvedeno jednoobrazno osnovno školovanje u Monarhiji. Pohađanje škole bilo je obvezno za svu djecu u Austro-Ugarskoj Monarhiji od navršene šeste do četrnaeste godine, osim u Dalmaciji. Sve su pokrajine u Monarhiji izdale svoje posebne pokrajinske zakone o školama: u Dalmaciji je donesen pokrajinski *Zakon o nadziranju škola* od 8. veljače 1869., a nakon njega i drugi zakoni koji su uređivali pokrajinsko školstvo. Za Dalmaciju je vrlo važan bio i *Zakon br. 11.* od 29. prosinca 1871. godine kojim se uređuju posebnosti u pohađanju pučkih škola u Dalmaciji i osnivaju *ponavljaonice* (Dizdar 1913: 14 – 46).⁷

6 *Instruction für die k.k. Universitäts- und Studienbibliotheken ... Decret vom 23. Jul 1825. Z. 2930.*

7 Djeca su državnim zakonom o pučkim školama u Austriji bila obvezna pohađati pučke škole od šeste do četrnaeste godine. Međutim zbog ekonomskog je stanja pokrajinskim zakonom od 29. 12. 1871. određeno da pohađanje počinje od navršene šeste godine i traje do dvanaeste. Njome je omogućeno da djeca od dvanaeste do četrnaeste godine pohađaju *ponavljaonice* i utvrđuju gradivo. *Ponavljaonice* su bile večernje ili svetačno-nedjeljne škole. Ta je odluka bila važna za Dalmaciju jer je bila prilagođena stvarnom socijalnom položaju većine dalmatinskih žitelja (usp. Dizdar 1913: 266 – 267).

Reforma se zbog gospodarskih prilika provodila s mukom: financiranje škola bilo je Zakonom od 29. prosinca 1871. prepušteno Pokrajini, a općine i kotari sudjelovali su tek prinosom koji su uplaćivali školskoj zakladi. Velik broj općina bio je toliko siromašan da nije mogao ispunjavati te uvjete. Budući da je u Dalmaciji bilo malo škola, a velik je bio broj nepismenih, država se obvezala da će u sljedećih deset godina izdvajati dodatna sredstva za osnivanje novih pučkih škola u Dalmaciji.

Školske knjižnice pučkih škola počele su se ustrojivati vrlo brzo nakon donošenja spomenutih zakona, a na temelju odredbe iz privremenog školskog i nastavnog reda iz 1870. godine. Nabavljanje knjiga i drugih sredstava za knjižnicu ovisilo je ponajviše o lokalnim prilikama: osim financijskih sredstava, vrlo je važna bila svijest članova mjesnih školskih vijeća o potrebi kupovanja knjiga za knjižnice, ali i motiv pojedinih učitelja da svoju službu obavljaju savjesno i dobro.

Učitelji i knjižnice

Državnim zakonom od 14. svibnja 1869. započelo se s osnivanjem knjižnica u sustavu pučkoškolskog obrazovanja, tj. s osnivanjem kotarskih učiteljskih knjižnica. Učiteljska služba postala je tim zakonom javna služba, jednako pristupačna svim državljanima koji na zakonit način dokažu osposobljenost za taj posao, pa je slijedom toga uređeno i pitanje uvjeta za obavljanje toga posla i daljnjeg obrazovanja učitelja, do kojeg se samo načelno držalo. Zakonom su utvrđene i dvije obvezne osnove daljnjeg učiteljskog obrazovanja i stručnog usavršavanja: kotarske učiteljske knjižnice i kotarske i pokrajinske učiteljske konferencije. U članku 43. stoji:

Pedagogičko i znanstveno usavršavanje učitelja ima se promicati školskim časopisima, učiteljskim knjižnicama, periodičnim konferencijama i tečajevima za usavršavanje (Dizdar 1913: 31),

dok u čl. 44. stoji da se u svakom školskom kotaru treba osnovati učiteljska knjižnica, a za upravljanje njome zadužuje se povjerenstvo koje bira kotarska učiteljska konferencija. Na temelju tih odredbi izdana je ministarska odluka br. 2802 od 15. prosinca 1871. i donesen *Pravilnik kotarskih knjižnica za učitelje* (Dizdar 1913: 14–46).

Pravilnik kotarskih knjižnica za učitelje. Pokrajinsko školsko vijeće izdalo je okružnicom br. 3219. od 5. ožujka 1872. *Pravilnik kotarskih knjižnica za učitelje* (Dizdar 1913: 31–33). Kako je u Dalmaciji teritorijalnim preinakama od 1868. ustanovljeno 12 školskih kotara, a 1880. i trinaesti,⁸ odluka o ustanovljenju kotarskih knjižnica za

8 To su Zadarski, Splitski, Benkovački, Šibenski, Kninski, Sinjski, Hvarski, Makarski, Imotski, Korčulanski, Metkovički, Dubrovački i Kotorski kotar. Splitski kotar obuhvaćao je sljedeće općine: Omiš, Bol, Milna, Nerežišće, Postire, Pučišće, Selca, Sutivan, Supetar, Split, Sućurac, K. Lukšić, Klis, Muć, Šolta, K. Novi, Lećevica i Trogir.

učitelje značila je potrebu postupnoga osnivanja trinaest takvih knjižnica. Mjesto u kojem su one trebale biti osnivane utvrđivale su kotarske školske vlasti.

Pravilnik ima dvanaest članaka kojima je regulirano upravljanje knjižnicom, nabava knjiga, uvođenje knjiga u inventare (imovnike), pohrana, posuđivanje te financiranje i iznos sredstava za nabavu knjiga. Prema čl. 1. *Pravilnika kotarskih knjižnica za učitelje* svrha je kotarske knjižnice:

da olakša učiteljima upotrebljavanje periodičnih znanstvenih listova, didaktično-pedagoških dijela, osobitih nauka i učevnih sredstava, koja pojedini učitelji ne mogu lako nabaviti (Dizdar 1913: 31).

Knjižnicom je upravljalo povjerenstvo u sastavu od tri do pet članova. Povjerenstvo je bilo zaduženo za brigu o novčanim sredstvima koja su knjižnice dobivale za nabavu knjiga (a ona su iznosila 60 K) i sastavljalo je popis knjiga za nabavu. Osim toga ono je brinulo o propisanom uvođenju knjiga u inventare, u koje je trebalo unijeti redni broj, dan nabave, naslov djela, autora, način nabave i signaturu, a knjigu označiti pečatom kao vlasništvo kotarske knjižnice; nadziralo je usto posuđivanje i vraćanje knjiga i drugih didaktičnih sredstava te brinulo o stanju knjiga. Povjerenstvo je također slalo obavijesti (*kazalo*) pučkim školama o knjigama koje se nalaze u knjižnici. U *Pravilniku* je potanko opisan i način posudbe knjiga iz knjižnice, vraćanje knjiga, obveze kotarskih i pokrajinskih nadzornika u nadgledanju rada knjižnice i slanje statističkih podataka.

Na godišnjim kotarskim učiteljskim konferencijama učitelji su mogli predlagati knjige koje žele da budu nabavljene, a Povjerenstvo je imalo zadatak da sve pučke škole redovito izvještava o nabavljenim knjigama tijekom tekuće školske godine.

Percepcija kotarskih knjižnica za učitelje. Školske kotarske knjižnice za učitelje bile su novost u obzoru pučkog školstva i učiteljskog obrazovanja. Možemo se zato zapitati kakva je bila njihova percepcija među učiteljima i članovima školskih vijeća te u stručnim krugovima uopće, te kakve su bile stvarne mogućnosti njihova organiziranja i koristi od njih. Odgovor nije jednostavan jer o tome osim statističkih nema drugih podataka.

Kotarske su knjižnice bile zamišljene kao sredstvo i jamstvo dobrog stručno-pedagoškog rada u školama. U *Izveštaju o pučkim učionama, učiteljištima i srednjim školama u Dalmaciji za 1894./1895.* tiskanom 1896. nalazimo podatak da je svaki kotar imao učiteljsku knjižnicu, a svaka je knjižnica dobila 17 forinti za nabavu pedagoških knjiga i časopisa i da su one već tada posjedovale određen broj knjiga i časopisa.⁹ Osnivanje jedne knjižnice za učitelje u svakom kotaru vjerojatno je plod nastojanja da se troškovi

9 Prema *Izveštaju*, u knjižnici u Benkovcu bilo je 229 knjiga, u Dubrovniku 365, u Hvaru 362, u Imotskom 223, u Kninu 426, u Korčuli 366, u Kotoru 601, u Makarskoj 383, u Metkoviću 163, u Sinju 531, u Splitu 240, u Šibeniku 486, a u Zadru 1012 knjiga.

pučkog školstva racionaliziraju, jer je u mnogim mjestima, posebice onima udaljenim od kotarskih središta, radio tek jedan učitelj. Vjerojatno se kod donošenja *Pravilnika* računalo i na to da neki učitelji imaju svoje knjižnice (Grassauer 1883: 8 – 9). Međutim stvarno stanje u Dalmaciji, posebice stanje njezinih komunikacija, ne daje nadu da su knjižnice mogle ostvariti svoju punu funkciju: zbog raspršenosti pojedinih sela u Zagori, udaljenosti od kotarskih središta, loših i teško prohodnih putova, posebice zimi, mnogim je učiteljima posuđivanje knjiga bilo otežano. Posuđivanje knjiga i časopisa te nabava također su bili zapreka korištenju: pravila su bila kruta, pa se čini da su te knjižnice bile više spremišta knjiga nego zbirke uvijek dostupne učitelju.

Nesumnjivo je na rad kotarskih i pokrajinskih školskih konferencija u Dalmaciji, kao i na aktivniji odnos prema školskim knjižnicama, utjecala Druga opća učiteljska konferencija održana u Petrinji 1874. god. Tada je predloženo deset zaključaka u kojima se kao sredstvo bolje naobrazbe spominje čitanje knjiga i časopisa, osnivanje učiteljskih zadruga, čitaonica, knjižnica i sl. (Zaninović 1979: 56). Kotarske su knjižnice percipirane kao potrebne i korisne i na prvoj sjednici pokrajinske učiteljske konferencije koja je 1875. održana u Zadru. Zbog lošeg uspjeha učenika u čitanju (što je bio velik problem dalmatinskog pučkog školstva), kako stoji u izvještaju s konferencije objavljenom pod naslovom „Druga opća učiteljska konferencija“ u „Narodnom listu“ od 16. listopada 1875., zatraženo je da se kotarske knjižnice obogate knjigama potrebnim javnoj nastavi kako bi se čitanje moglo bolje svladati, a poduka u čitanju postati bolja. Ta je rasprava pokazala da među dalmatinskim učiteljima raste svijest o važnosti stručne literature i potrebi praćenja i usvajanja novih oblika rada. Istodobno, počinju se osnivati staleška učiteljska društva u Dalmaciji koja se povezuju s onima u Banskoj Hrvatskoj, a tiska se i stručna periodika u kojoj nekoliko zanimljivih članaka razvija misao o važnosti školskih knjižnica u pučkom obrazovanju.

Ako učitelji, pritisnuti svakodnevnim teškoćama učiteljskog života, i nisu bili motivirani da se dalje usavršavaju, školski su nadzornici uočili važnost knjižnica za njihovo obrazovanje i za školstvo uopće. Tijekom redovitih obilazaka škola kotarski i pokrajinski školski nadzornici opažali su ne samo kakvo je općenito stanje školstva nego i kakva je korist od učiteljskih knjižnica. Opazili su da od učiteljskih knjižnica s obzirom na nedostatan obrazovanje učitelja i prilike koje su vladale, posebice u udaljenim selima u koja su dolazili često nespremni mladi učitelji prepušteni sebi i bez ikakva poticaja za bolji rad i osobno usavršavanje, posuđivanje i čitanje knjiga ili časopisa iz kotarske knjižnice nije moglo biti od veće koristi za njih. Pokrajinski školski nadzornik za pučke škole i preparandije dr. Antun Primožić (Primožić 1918: 41 – 42)¹⁰ piše i o tome kako da kotarske knjižnice postanu korisno sredstvo stalnog

10 Školski nadzornik za pučke škole od 1913. do 1918. napisao je dvije knjižice o dužnostima školskih nadzornika: *Naputci za kotarske učiteljske nadzornike* (Zadar, 1918.) i *Opaske, napuci i savjeti c.k. školskog nadzornika za pučke i građanske škole u Dalmaciji* (Zadar, 1915.).

učiteljskog usavršavanja te predlaže kontrolu posuđivanja i čitanja knjiga kako bi se natjeralo učitelje da više čitaju.¹¹

Početak 20. stoljeća kotarske knjižnice za učitelje bile su mjestimice i veće zbirke knjiga. Prema *Izveštaju o stanju pučkih škola ... za šk. g. 1902/1903*. tiskanom 1904. najviše je knjiga bilo u knjižnici Zadarskog kotara, 1 120 svezaka, a mnogo manje u Sinjskom (784), Šibenskom (518), Dubrovačkom (440), Splitskom (438) itd. kotaru. Što se s tim knjigama dogodilo nakon propasti Monarhije, zasad nije poznato.

Zakoni i uređenje knjižnica pučkih škola

Za knjižnice pučkih škola u Austro-Ugarskoj Monarhiji u drugoj polovici 19. stoljeća donesene su, prema Ferdinandu Grassaueru, tri najvažnije zakonske odredbe na kojima počiva pučko knjižničarstvo srednjoeuropskih zemalja, a među kojima je i hrvatsko. To su *Privremeni školski i nastavni red* od 20. kolovoza 1870. kojim je određeno da svaka opća pučka škola treba imati i školsku knjižnicu (Grassauer 1883: 281), *Pravilnik za školske knjižnice pučkih škola* iz 1871. kojim su uređena najvažnija pitanja poslovanja školskih knjižnica i *Odluka br. 315* od 12. srpnja 1875., a odredbe posljednje odluke u Dalmaciji su ugrađene u odluku Pokrajinskog školskog vijeća br. 2193 od 16. srpnja 1878. o nadzoru nad školskim knjižnicama. Sve ostale kasnije donesene odluke samo su popravljane ili razjašnjavane nekih prethodnih odredbi o školskim knjižnicama. Uređivanje područja školskih knjižnica pučkih škola dopunjeno je odredbama o nadziranju rada školskih knjižnica od 16. srpnja 1878., br. 2193.¹²

Definitivni školski i nastavni red u Dalmaciji usvojen je tek 29. rujna 1905. godine. Članak 18. donosi istu odredbu o obvezi ustrojavanja školske knjižnice u svakoj pučkoj školi. Istim člankom propisano je da pokrajinska uprava treba osigurati primjerenu svotu za uzdržavanje i proširivanje zbirke učila i knjižnice, ali su okružnicom br. 826

11 Antun Primožić predlaže sljedeće: „Da bude i od kotarske školske knjižnice veće koristi, nego se sada opaža, trebalo bi da se učiteljstvo za to velevažno sredstvo usavršavanja malo više interesira, a da knjige ne leže u ormaru knjižnice zaprašene, nego da ih učitelji uzimlju i čitaju. Kotarski školski nadzornik imao bi tome pitanju davati veću važnost i tražiti od svojih učitelja da javljaju u svojim periodičnim izvještajima koje su knjige iz kotarskih knjižnica uzimali i čitali. Pregledati bi imao također više puta knjižnicu i iskaz o dizanju knjiga. Da bude više zanimanja za kotarsku knjižnicu, trebalo bi, da budu naručene takove knjige, od kojih bi bilo najviše koristi za svrhe škole i za koje se može očekivati, da će se rado čitati, dotično za koje se zna, da se uopće rado čitaju... A ipak bi se moglo od svakog učitelja(ice) tražiti, da je predbrojen barem na jedan pedagoški list, ili pedagošku smotru, a da ne postane posve tuđin na polju svoga zvanja.“

12 Okružnica se odnosi na nadziranje i sprečavanje mogućnosti da nepoželjne knjige dospiju u školsku knjižnicu. Prema toj okružnici na kraju školske godine kotarskom školskom nadzorniku trebaju biti dostavljeni popisi kupljenih ili poklonjenih knjiga kako bi on procijenio njihovu valjanost. Bila je to snažna poruka svima koji su željeli nabavljati knjige koje iz bilo kojeg razloga nisu bile prikladne.

od 12. travnja 1885. i općine bile dužne svake godine osigurati malu svotu za potrebe knjižnice (Dizdar 1913: 116). Definitivni školski i nastavni red donio je nekoliko novih odluka o školskim knjižnicama kojima je potvrđen i zaokružen njihov status, svrha i obveze. Među tim odredbama važna je ona iz čl. 80 koji govori o dužnosti učitelja da upućuje školsku djecu da se „revno i zgodno“ služe učeničkom knjižnicom te da što je više moguće utječu na izbor knjiga i čitanje kod kuće, kao i ona iz čl. 136, prema kojoj se u svakoj pučkoj školi uz ostale uredovne spise mora voditi katalog knjižnice. U razvoju školskih knjižnica važna je i odluka br. 6693 od 18. kolovoza 1912. da se od školske godine 1912./13. moraju razdvojiti školska i učiteljska knjižnica i da se knjige moraju popisati na nove tiskanice (C1 učiteljska knjižnica i C2 učenička). Tako je konačno nizom zakona, okružnica i odluka rad školskih knjižnica pučkih škola zaokružen 1912., u predvečerje Prvoga svjetskog rata. Odluka o razdvajanju učiteljske i učeničke knjižnice pokazuje da je uz sve nepovoljne prilike u školskim knjižnicama prikupljen veći broj knjiga, pa se fond mogao razdvojiti na dvije zasebne knjižnice — čini se po ugledu na srednje škole.

Pravilnik za knjižnice pučkih škola. *Pravilnik za knjižnice pučkih škola* u 16 članaka regulira sva najvažnija pitanja njihova rada. Prema čl. 1 toga pravilnika

Svrha je školske knjižnice pučke škole davati mladeži sredstva, da se umno i ćudoredno izobražava korisnim čitanjem (Dizdar 1913: 116 – 118).

Zatim slijede odredbe o upravljanju knjižnicom, postupanju s knjigama, posudbi knjiga i nadzoru nad knjižnicom. Radi se o nizu pravila s precizno definiranim procedurama, koja su ostavljala premalo prostora slobodnoj inicijativi za ono što je najvažnije, a to je nabava potrebnih knjiga i časopisa.

Za knjižnicu je bio odgovoran upravitelj škole ili jedan od učitelja iz školskog zbora. Njegova je dužnost bila da u dogovoru sa školskim vijećem ili drugim učiteljima iz škole nabavlja određene knjige za knjižnicu. Svaka je knjiga trebala biti označena pečatom škole kao njezina svojina, dobiti tekući broj i biti upisana u imovnik (inventar) knjižnice, i to sa sljedećim podacima: autor, naslov, način nabave i cijena, ako je knjiga kupljena. Knjige su morale biti čvrsto uvezane i odložene u spremište pod ključem. Učitelji su morali znati koje se knjige čuvaju u knjižnici kako bi ih mogli đacima preporučivati za čitanje. Učitelj je dakle ujedno bio i odgojitelj odgovoran za lektiru koju učenik čita.

Pravilnikom je bilo dopušteno posuđivanje knjiga i onima koji su završili školu, pod uvjetom da se time ne narušava pravo učenika, a u čl. 12 dano je dopuštenje da se knjige iz školske knjižnice mogu posuđivati i „odraslim članovima općine“ pod uvjetima koje odrede školske vlasti (u ovom slučaju Pokrajinsko školsko vijeće). Ako je u mjestu postojala i učiteljska knjižnica, i njoj se u čl. 15 davalo dopuštenje da posuđuje knjige

odraslim osobama.¹³ Ove su odredbe vrlo važne jer su omogućile da školske knjižnice kasnije preuzmu i zadaće pučkih knjižnica.

Nadzor nad knjižnicama uređen je u čl. 16: kotarski školski nadzornici prema Pravilniku su bili obvezni u svojim izvještajima istaknuti postoji li u školi knjižnica i kakva je korist od nje. No ta je odredba, čini se, bila nedovoljno jasna, te je kasnije proširena okružnicom Pokrajinskog školskog vijeća br. 2193 od 16. srpnja 1878. kojom se uvodi jači nadzor usmjeren na sve vrste kontrole nepoćudnih sadržaja – moralne i ideološke. Zbog toga su na kraju svake školske godine škole morale pisati izvještaj o knjigama koje su na bilo koji način nabavljene za knjižnicu. Načela odgoja i obrazovanja u pučkim školama jasno su definirana *Općim naputkom za kotarske školske nadzornike u Dalmaciji* iz 1883. godine. Zbog važnosti za školske knjižnice ovdje donosimo članak 8. u kojem stoji da je zadaća školskih nadzornika

da bdiju, neka odgoj i nauk u školama budu imali uvijek i svugdje religiozan i moralan pravac, i da dječaci i djevojčice budu odgojeni u školi u dubokom osjećanju vjernosti i sinovlje odanosti prema Njegovu Veličanstvu, premilostivom našem ćesaru i kralju i svemu prejasnome vladalačkom Domu (Dizdar 1913: 60).

Kasnija odluka iz 1912. naglašava obvezu kotarskog školskog nadzornika da naglasi sve što je opazio u vezi s knjižnicama (Dizdar 1913: 62).

Kotarski su nadzornici, za razliku od mjesnih nadzornika škola, bili osposobljeni za nadziranje rada škola. Kotarski je nadzornik bio pedagoški i didaktički savjetnik učiteljima, te je stoga morao pratiti pedagošku literaturu i poznavati pravce moderne pedagogije kako bi

školski red doveo u sklad sa suvremenim zahtjevima, a također, da sebi stječe autoritet kod učiteljstva, osobito kod onih nastavnika, koji se bave knjigom i pedagoškom literaturom (Primožić 1918: 7).

Školska knjižnica i društvena realnost

Kako se može zaključiti, školske se knjižnice nakon 1871. na normativnoj razini diferenciraju kao zasebni subjekti s definiranim zadacima i sadržajem rada te mjestom u obrazovnom sustavu. Zadaća pučkoškolskog knjižničarstva postaje proširivanje intelektualnih i moralnih obzora učenika korisnim čitanjem; ono u procesu obrazovanja korisnom i različitom literaturom treba omogućiti stvaranje budućih obrazovanih i moralnih građana. Školske su knjižnice tako na početnoj (pučkoškolskoj) razini trebale sudjelovati u stvaranju budućih subjekata modernizacije, pripremajući ih za

13 Jedino se čl. 15 *Pravilnika* odnosi na učiteljske knjižnice. Grassauer kaže da je u nekim pučkim školama u Austriji već prije 1870. bilo malih knjižnica za učenike i učitelje (ili samo za učitelje) koje su bile privatne ili su nastajale sredstvima školske općine. Nije poznato je li takvih knjižnica bilo u Dalmaciji.

stjecanje tehničkih vještina, što je prema Ivanu Rogiću središnji sadržaj modernizacije (Rogić 2000) i intelektualne autonomnosti. Modernizacija je složen proces čije se bitne sastavnice konceptualiziraju kroz nekoliko temeljnih procesa (Karaman 2000) među kojima su nacionalna i kulturna integracija temeljne, ali ne i jedine komponente. U kontekstu modernizacije razvijanje mreže pučkih škola u Dalmaciji (uključivši školske knjižnice) nije bilo samo nastojanje za podizanjem kulturne razine puka nego je u konačnici trebalo rezultirati ekonomskim rastom i nastankom građanskog društva (Gross 1999: 150), budući da je škola društveni instrument modernizacije (Cifrić 1998: 23). Polazeći od toga, pred nas se danas postavlja pitanje koliko su školske knjižnice kao neosporno modernizacijske ustanove mogle sudjelovati u širim društvenim procesima i što je njihova institucionalizacija značila za svaku pojedinu sredinu, posebice s obzirom na konflikte između tradicije i modernizacijskih potreba.

Ne treba pritom zanemariti činjenicu da su u većini dalmatinskih sela upravo školske knjižnice uvodile knjige i časopise, dakle tiskane medije, i navikavale stanovništvo na novi oblik prijenosa znanja i komunikacije, osiguravajući na taj način „refleksivnost modernizacije“. Polazeći od McLuhanovih teza da tiskani medij utječe na duboke psihološke i društvene transformacije (McLuhan 2008), ta se uloga školskih knjižnica, koja još nije istražena, ne može zanemariti. Ne raspoložemo velikim brojem podataka, ali glasovi koji tvore medijski diskurs u dalmatinskoj periodici upućuju na zaključak da su školske knjižnice i pored statističkog povećanja broja škola i školskih knjižnica teško, ovisno o prilikama, ispunjavale svoju funkciju. Glavni problem školskih knjižnica bila je slaba opskrbljenost knjigama jer je, objektivno, njihovo djelovanje bilo „zacementirano“ materijalnim stanjem škole i pojedine sredine te birokratizacijom obrazovnog sustava, iako to nisu bili jedini problemi. Često je djelovanje školskih knjižnica ovisilo o privatnoj inicijativi učitelja ili svećenika i razumijevanju članova mjesnih školskih vijeća.

Diskurs o školskim knjižnicama povezuje ih s jedne strane s problemima odgoja i obrazovanja, a s druge pak strane s problemima društvene stvarnosti, tj. s modernizacijskim procesima u Dalmaciji. Uz intelektualni razvoj pojedinca i usvajanje znanja kao preduvjeta socijalne diferencijacije sela, i kulturna je integracija, tj. usvajanje zajedničkih kulturnih standarda (npr. usvajanje pravopisnog i jezičnog standarda, poznavanje i širenje vrijednosti hrvatske književnosti, stvaranje navike čitanja, tj. čitateljske publike na selu, podizanje razine pismenosti i općeg kulturnog standarda), bilo važna zadaća školskih knjižnica usmjerenih na gospodarsku i kulturnu preobrazbu sela. S obzirom na to da je *Pravilnik* dopuštao posuđivanje knjiga izvan škole, potreba za širim pristupom knjizi nametnula je školskoj knjižnici, kao mjestu jednakog socijalnog pristupa znanju, funkciju pučke knjižnice. Time su se željeli postići racionalni ciljevi dalmatinske modernizacije (povećanje pismenosti i kulturne razine) i jača participacija seoskog stanovništva u podjeli kulturnih dobara. Školske su knjižnice u predvečerje 19. st. bile one institucije koje su jačale refleksivnost prve modernizacije u Dalmaciji i širile ju prema njezinim rubovima.

Statistički podaci o stanju pučkog školstva tiskani su svake godine u publikaciji *Izveštaj o stanju pučkih učiona i građanskih škola u Dalmaciji*. Ti podaci pokazuju da su školske knjižnice postupno osnivane u gotovo svim školama: školske godine 1887./88. u Dalmaciji je bilo 266 pučkih škola (*učiona*), a knjižnice su imale 243 škole (Brzopisna izvješća 1888), školske godine 1894./95. od 315 javnih škola školsku je knjižnicu imalo njih 309 (Izveštaj 1896). Od godine 1901./02. podaci o učeničkim knjižnicama iskazuju se posebno: tako je u 377 pučkih škola bilo 368 školskih knjižnica i 127 učeničkih knjižnica; u školskoj godini 1904./05. bilo je pak na 398 škola 390 školskih i 149 učeničkih knjižnica (Izveštaj 1903; Izveštaj 1906).

Diskurs o školskim pučkim knjižnicama otkriva različite probleme koji oslikavaju njihovo mjesto i ulogu u dalmatinskom društvu druge polovice 19. stoljeća. Kodovi su raspršeni u tekstovima pa je referencijalni okvir koji bi sažeo njihovu funkciju potrebno sklapati pažljivim čitanjem. Tekstovi u kojima se govori o školskim knjižnicama javljaju se već početkom 80-ih godina. Stjepan Dragoni, publicist, održao je na kotarskoj učiteljskoj skupštini u Korčuli 1880. predavanje o tome što učiniti da djeca u pučkoj školi nauče „jasno i razgovijetno“ čitati, da se jasno izražavaju i pismeno i usmeno („Narodni list“ od 5. listopada 1881., str. 2.), a što je najvažnije za usvajanje materinskog jezika i intelektualni razvoj djece. Kako bi se stanje poboljšalo, predložio je, među ostalim, osnivanje školskih knjižnica, a kako bi se došlo do dobrih knjiga, učitelji se, kao i bogatiji roditelji i djeca, trebaju upisivati u neko književno društvo, primjerice u Društvo Sv. Jeronima, i tako nabavljati jeftine i dobre knjige.

Jedan od rijetkih članaka koji je posvećen školskim knjižnicama tiskan je u časopisu „Iskra“ 1893. i ilustrativno prikazuje stanje školskih knjižnica (a potpisan je inicijalima P. U.). Nakon dužeg iznošenja primjera o moći knjige da promijeni čovjekov život nabolje, na pitanje „ima li u nas knjiga za puk“, tj. knjiga koje bi imale moć takvog djelovanja, autor navodi Društvo Sv. Jeronima, Društvo „Pučka knjiga“ u Zadru i „Pučki list“ iz Splita kao one koji se brinu za takvu knjigu. Nažalost, on smatra da se u školskim knjižnicama ne nalaze dobre knjige, već „nevaljale“. Kao primjer navodi da se tu mogu naći knjige na stranim jezicima (talijanskom i njemačkom), da su mnoge knjige pisane znanstvenim jezikom koji puk ne razumije, da stil i žanr ne odgovaraju puku koji najviše voli „slušati i čitati pripoviedke...; daleko su od njega svaka razpravljanja.“ Nadalje navodi neke od neprikladnih knjiga na koje je naišao u školskim knjižnicama,¹⁴ a koje ni učenici ni puk ne mogu razumjeti i koje neće pomoći da „puk knjigu oblubi“. Autor, i sam učitelj, završava članak pozivom učiteljima da uključe djecu ili općine u Društvo Sv. Jeronima, u Maticu hrvatsku, „Pučku knjigu“ i slična društva koja se bave izdavanjem hrvatskih knjiga i tako nabavljaju dobre i prikladne knjige. Posve je jasna autorova želja da se školske knjižnice zaduže za stvaranje i širenje čitateljske publike. Takvi se zahtjevi javljaju gotovo kod svih koji se osvrću na školske knjižnice.

14 Tu se prema autoru mogu naći djela poput: *Unser Kaiser, Naredbeni list za Dalmaciju, Rukovodnik o gospodarstvu, Prima conferenca, Conversazioni agrarie, Guida alla conversazione* i sl.

Važnost čitanja za intelektualni razvoj i korištenja različitim oblicima tiskanog medija za naobrazbu ističe i školski nadzornik A. Primožić u već spomenutim *Napucima* (Primožić 1918: 31). Bez školskih knjižnica, drži on, ne bi smjela biti nijedna škola. Ako učenici vole čitati, ako čitaju lijepu i korisnu literaturu, održavaju interes za naučeno i poslije škole. Zato preporučuje da se zanimljivi dijelovi štiva čitaju na satu te da se o njima razgovara. Iz njegovih stavova zaključujemo da se na školsku knjižnicu u stručnim krugovima gledalo kao na aktivan subjekt ostvarivanja prosvjetnih i pedagoških ciljeva škole. Primožić preporučuje da se svake godine nabavi nekoliko knjiga i poneki dječji časopis, poput časopisa „Smilje“ i sl. Predlaže i aktivnije uključivanje roditelja, tj. da imućniji roditelji daju određenu pripomoć za nabavu knjiga i časopisa. Dužnost je školskih nadzornika stoga pratiti rad školskih knjižnica, nastojati da se u svim školama osnuju školske knjižnice te da se u njima nalaze dobre i zanimljive knjige.

O intelektualnom razvoju učenika govorilo se i na Petoj pokrajinskoj skupštini učitelja održanoj u Kotoru 1894. godine, a o njoj se izvještava u članku „Peta pokrajinska učiteljska skupština“ tiskanom u „Smotri dalmatinskoj“ od 17. listopada 1894. Tada je izneseno zapažanje školskih nadzornika o tome da djeca slabo razumiju književni jezik te da nisu sposobna prikladno izraziti svoje misli u pismenoj formi. U drugoj polovici 19. st. jezično je pitanje bilo aktualno kao sredstvo borbe protiv hegemonije talijanske kulture, ali i kao sredstvo kulturne integracije. O usvajanju književnog jezičnog standarda u pučkoj školi govorio je školski nadzornik Josip Peračić. Naglasio je potrebu da se djeca u pučkoj školi uče književnom jeziku, držeći da je učitelj taj koji djecu treba upućivati kako da govore te da je on u tome važniji i od knjige. Njegove riječi neizravno upućuju na svijest o knjizi kao sredstvu usvajanja književnog jezika, ali i na nedostatno čitanje. Ako sposobnost jasnog oblikovanja misli u pismenoj formi promatramo u kontekstu McLuhanove tvrdnje da je tiskana knjiga svojim ekspanzivnim obilježjima utjecala na revoluciju u izražavanju, što je za posljedicu imalo „rođenje čovjeka od pera“, ujednačavajući govor i pisanje u jednom „visokom tonu“ (McLuhan 2008: 159), onda problemi s kojima se susreće pučka škola, među ostalim i zbog nedostatka literature, implicitno postaju evidentni i dramatični za intelektualni razvoj učenika.

Kako je modernizacijski proces dobivao zamah, pismenost je sve više postajala velik problem dalmatinskog društva budući da je to bio temeljni uvjet ekonomske i socijalne preobrazbe sela. Uz velik broj nepismenih seljaka koji nisu polazili školu, posebno je težak bio problem onih koji su nakon završetka škole, budući da se više gotovo nisu susretali s knjigom, zaboravljali i pisati i čitati. Zbog toga se od školskih knjižnica očekivalo da imaju aktivniju ulogu u širenju narodne prosvjete, tj. da budu i pučke knjižnice. Često upotrebljavane metafore „veliki faktor prosvjete“ i „spasonosna ustanova“ govore kako se očekivalo da školske knjižnice budu most između seljaka i knjige. O tome se govorilo i u Saboru. Zastupnik Juraj Biankini istaknuo je 1899. u saborskoj raspravi potrebu da školske knjižnice budu sredstvo prosvjete i odgoja mladeži nakon završene škole. U tu svrhu predložio je da se svake godine izdvoje

sredstva za nabavljanje knjiga za školske knjižnice i za učitelje koji bi posuđivali knjige i upućivali kako da ih se čita (Brzopisna izvješća 1899: 490 – 491).

U vezi s problemom pismenosti važan je i istup Antuna Strölla, pokrajinskog školskog nadzornika, na Šestoj pokrajinskoj učiteljskoj konferenciji održanoj 1901. u Šibeniku (Dorbić 1901, 4: 131). On se, govoreći o recidivu nepismenosti mladih nakon završetka škole, koji se „ne sjećaju više ni oblika slova, kad im je 20 godina“, založio za produženo obrazovanje iznad zakonskog roka, do 18. godine. Međutim ta pouka ne bi bila potrebna kad bi „puk zavolio knjigu“, ali je za to potrebno osnivati pučke knjižnice.

Sadašnjoj nemarnosti našega puka za knjigom ustuk potražiti ili nastavkom nauka preko četrnaeste godine, ili ustanovom pučkih knjižnica.

Kako da puk zavoli knjigu, bilo je bolno pitanje dalmatinske inteligencije, koja je u prosvjetiteljskoj maniri i s povjerenjem u knjigu i pisanu riječ pojednostavljivala problem. Potaknut Ströllovim riječima, Vicko Dorbić u članku „Školske knjižnice“, objavljenom u „Učiteljskom glasu“ (1901, 4: 130 – 134), ističe:

Svaki prijatelj puka i njegove prosvjete vidi u školskim knjižnicama spasonosnu ustanovu, koja, kad bi bila na svome mjestu (...) podigla bi i moralno i materijalno naš narod. Ali, žalibože kakve su danas školske knjižnice, od njih male ili nikakove koristi. Znam dobričak takovih knjižnica, koje nemaju nego ono 4-5 knjiga, darovanih od pokr. šk. vlasti, i druge ni jedne. Ima li od toga koristi? Odgovaraju li takove knjižnice svojoj cielji? (...) A gdje su moralne knjige za puk? A uzgojne priče za mladež? A popularna djela gospodarskog sadržaja?

U školskoj knjižnici, smatra Dorbić, trebaju biti dvije vrste knjiga: za školsku mladež i odrasle. Za mlade preporučuje biblioteku „Spisi za mladež“, a za odrasle knjige Društva Sv. Jeronima, Matice dalmatinske, Matice hrvatske i Pedagoško-književnoga zbora te poneki prikladan časopis, pa zaključuje:

I tako uređene šk. knjižnice bile bi već pučke knjižnice. U školskim knjižnicama stoji velika blagodät, moć prosvjete narodne (...).

Nikola Ljubidrag, vjerojatno i sam učitelj, u članku „Djelovanje učitelja za razvitak i širenje prosvjete u narodu“, objavljenom u nekoliko nastavaka u „Učiteljskom glasu“ (1900, 4: 96 – 100), problem školskih knjižnica povezao je ponajprije sa stanjem u hrvatskoj književnosti. Njegov se članak javlja u vrijeme kad u hrvatskoj književnosti traju prijepori između „starih“ i „mladih“. Prvi val hrvatske književne moderne jenjava, na književnu scenu stupila je nova generacija modernista, a s njima i snažnija europska književno-estetska strujanja. Ljubidrag drži da književnost treba biti tradicionalna i narodna. Pitanje odgovaraju li školske knjižnice svrsi dovodi u vezu s pitanjem o vrijednosti književnosti za mladež i puk, koja po njemu treba biti ponajprije prosvjetno-pedagoška, socijalna i prilagođena kognitivnim sposobnostima čitatelja. Omladinska je literatura

još na tankim granama, nije ni pučka daleko odmakla, i možda da je slabija od omladinske (...). Nije olak posao iznaći knjigu, koju će narod rado čitati i njome se moći okoristiti. Tu valja paziti i na mjesne potrebe i na opštu umnu razvijenost pučanstva.

Svjestan teškoća koje puk ima u recepciji knjige, Ljubidrag daje zanimljiv katalog primjedbi na literaturu za puk i mladež:

Uopšte se prigovara, da knjige te vrsti nijesu pisane pučkim slogom i jezikom, da se odveć drže naučnog rasporeda, da su prevelike, a neke da su i skupe za seljake, što bi se sve moglo zbiti u reči: da nijesu popularne.

I za njega je najprikladnije rješenje u knjigama Društva Sv. Jeronima i Matice dalmatinske, koja „u rodoljubnom nastojanju“ radi na širenju prosvjete u puku. O stanju školskih knjižnica piše:

(...) ali priznati je da naše školske knjižnice uopšte oskudijevaju takovim knjigama (knjigama za djecu i prosti puk, op. a.), i da se slabo novim povećavaju. Ono što ima, obično je zastarjelo, ili nije na dohvat onomu, koji će da čita, ili je napisano tuđim kakvim jezikom (...).

Školske knjižnice valja dakle preurediti, nadopunjujući ih novim prikladnim knjigama za mladež i odrasle. Sva je djelatnost školskih knjižnica počivala na učitelju kao glavnom posredniku između knjige i puka. Na njega je bila svaljena sva odgovornost za prodor knjige među narod. Ljubidrag se zato pita:

(...) može li on da svlada svu tu golemu ragju, a da i ne spominjemo u kakvom je to razmjeru sa njegovom platom.

Literatura

Brzopisna izvješća 24. zasjedanja Pokrajinskoga sabora dalmatinskog, 1888. Zadar: Dalmatinski sabor.

Brzopisna izvješća 25. zasjedanja Pokrajinskoga sabora dalmatinskog, 1889. Zadar: Dalmatinski sabor.

Brzopisna izvješća 34. zasjedanja Pokrajinskoga sabora dalmatinskog. 1899. Zadar: Dalmatinski sabor.

Cifrić, I. 1998. Obrazovanje između tradicije i modernizacije. *Obrazovanje odraslih*. 42(1–4): 23–35.

Dizdar, I. 1913. *Zakoni i propisi za opće pučke i građanske škole u Dalmaciji*. Zagreb: Hrvatska knjižarnica u Zadru.

Dorbić, V. 1901. Školske knjižnice. *Učiteljski glas*. 3(4): 131–134.

- Erceg, I. 1998/1999. Dandolov omanji prilog za upoznavanje stanovništva Dalmacije (1808). *Acta historico-oeconomica: časopis za ekonomsku povijest* (25/26): 120 – 127.
- Garanjin, I. L. 2006. *O odgoju, obrazovanju i javnoj nastavi*. Split: Hrvatsko-talijanska udruga Dante Aleghieri.
- Grassauer, F. 1883. *Handbuch für österreichische Univeritäs und Studien Bibliotheken sovwie für Volks, Mittelschul und Bezirks lehrerbibliotheken*. Wien: Carl Graeser.
- Gross, M. 1999. Modernizacija–sastavnica hrvatske nacionalne integracije u drugoj polovici 19. stoljeća. *Historijski zbornik*. 52: 149 – 152.
- Ivanišević, F. 1917. *Pučka škola u Jesenicama*. Split: Leonova tiskara.
- Izveštaj o stanju pučkih učionica i učiteljišta i srednjih škola u Dalmaciji za 1894./1895. 1896*. Zadar: Vitaliani.
- Izveštaj o stanju općih pučkih i građanskih škola i preparandija u Dalmaciji za šk. g. 1900/1901*. 1902. Zadar: Vitaliani.
- Izveštaj o stanju općih pučkih i građanskih škola i preparandija u Dalmaciji za šk. g. 1901/1902*. 1903. Zadar: Vitaliani.
- Izveštaj o stanju općih pučkih i građanskih škola i preparandija u Dalmaciji za šk. g. 1902/1903*. 1904. Zadar: Vitaliani.
- Izveštaj o stanju općih pučkih i građanskih škola i preparandija u Dalmaciji za šk. g. 1904/1905*. 1906. Zadar: Vitaliani.
- Johnston, W. M. 1993. *Austrijski duh: intelektualna i društvena povijest: 1848 – 1938*. Zagreb: Globus.
- Karaman, I. 2000. *Hrvatska na pragu modernizacije (1750. – 1918.)*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Ljubidrag, N. 1900. Djelovanje učitelja za razvitak i širenje prosvjete u narodu. *Učiteljski glas* 2(4): 96 – 101.
- Maštrović V. 1949 – 1954. *Jadertina croatica: bibliografija knjiga, časopisa i novina izdanih na hrvatskom ili srpskom jeziku u Zadru*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- McLuhan, 2008. *Razumijevanje medija: mediji kao čovjekovi produžeci*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- „Narodni list“ 16. listopada 1875.; 5. listopada 1881.
- P. U. 1893. Učionske knjižnice pučkih učiona u Dalmaciji. *Iskra*. 3(16 – 17): 142 – 144.

- Pederin, I. 2003. Odjek školske reforme Marije Terezije u Dalmaciji (1815. – 1826.), *Kolo*. 13(4): 218 – 232.
- Perić, I. 1959. Šestogodišnje škole i ponavljaonice u Dalmaciji. *Savremena škola*. 14(1–2): 71 – 80.
- Primožić, A. 1918. *Napuci za kotarske školske nadzornike*. Zadar: Tiskara Schönfield&Co.
- Rogić, I. 2007. *Tehnika i samostalnost: okviri za sliku treće hrvatske modernizacije*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
„Smotra dalmatinska“, 17. listopada 1894.
- Ströll, A. 1900. *Pučko školstvo u Dalmaciji od godine 1814. do 1900*. Zadar: Tiskara Petra Jankovića.
- Urlić, Š. (1919). *Crte iz dalmatinskoga školstva: od dolaska Hrvata do g. 1910*. Zadar: Matica dalmatinska.
- Zaninović, M. 1961. Pokrajinski školski zakoni i pravilnici u Dalmaciji do 1918. godine. *Pedagoški rad*. 16(1–2): 34 – 41.
- Zaninović, M. 1979. *Iz prošlosti školstva u Dalmaciji*. Zagreb: Školska knjiga.

Summary

School reform during the second Austrian administration in Dalmatia, and primary school libraries

The history of school libraries in Dalmatia dates back to the 19th century, when they were established as differentiated and defined subjects within the education system in the Austro-Hungarian monarchy. The important heritage of the reform of primary and secondary schools organized by the Austro-Hungarian authorities was the creation of the library network within the education system.

This paper describes the situation in the Dalmatian primary school education prior to the 1869 reform, and the institutional framework for the primary school libraries following the reform. It also conceptualizes the social dimension of their work. We have also shown the social, cultural, and economic framework for the reforms, implementation of laws and regulations that focused on their work, and tried to estimate the cultural situation in Dalmatian villages before and after the reform. We have shown the reform of secondary education and the development of secondary school libraries. The libraries were founded after the adoption of the 1871 Act on Principles of Primary School Education, temporary school and teaching regulation of 1870, and the 1871 Regulations on School Libraries. This is the time when regional teacher libraries were established as a tool for the further education of teachers. We have also described the Regulations for both school and teachers' libraries. Our

hypothesis is that schools, including school libraries, are modernizing institutions. As such, school libraries had a wider range of tasks defined within the modernizing transition of Dalmatia in the late 19th century. The basis for such an approach was the analysis of selected reference texts in periodicals and the literature on the history of school education in Dalmatia.

Many papers on the reform of primary schools in Dalmatia have been published, but the organization and activities of school libraries has received little attention. This paper focuses on the institutional frameworks for setting up school libraries in Dalmatia within the education reform implemented by the Austro-Hungarian monarchy in the late 19th century, i.e. with the legal and organizational frameworks and their conceptualization in the context of the social situation of the time.

KEY WORDS: education reform, school libraries, public libraries, history of education, Dalmatia, 19th century, modernization.